

Makalenin Türü/ Article Type : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi/ Date Received : 26.10.2022
Kabul Tarihi/ Date Accepted : 09.08.2022
Yayın Tarihi/ Date Published : 31.12.2022
Yayın Sezonu/ Pub. Date Season : Güz/ Autumn

Hakkı Baha Bey'in "Musâhabât-ı Edebîyye" Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Murat TURNA *

Anahtar Kelimeler:

Musâhabât-ı Edebîyye,
Hakkı Baha Bey,
Edebiyat Teorisi

ÖZ

Hakkı Baha Bey edebiyat, felsefe, psikoloji ile ilgilenmiş bir aydındır. 20 civarında eseri ve muhtelif edebî mahfillerde çıkmış ancak kitap hâline dönüştürülmemiş çok sayıda yazısı bulunmaktadır. Musâhabât-ı Edebîyye sohbet havasında edebiyat kavramı, edebiyatın kökeni ve edebîliğin ne olduğu meselesi üstünde durur.

Ta'lîm-i Edebiyat sonrasında, Türk edebiyatına taşınan yeni görüş ve yorumlar, Musâhabât-ı Edebîyye'nin izleğidir. Kitapta edebiyat ve psikoloji arasında bağ kurulur. Edebiyat kavramı fikir, his ve hayal cepheleriyle ele alınır. Ruhi uyarılma ile edebiyat arasındaki ilişkinin altını çizen yazar, görüşlerini somut biçimde ve ayrıntılı olarak anlatmaya çalışır.

Bu makale, basımından sonra unutulmaya yüz tutmuş bu eseri, günümüz okur ve akademisyenleri ile buluşturma amacını taşır. Tanıtacağımız kitabın şimdiye dek edebiyat araştırmacılarına konu olmadığı tespit edilmiştir. Makale, Hakkı Baha Bey'e dair kısa bilgi sunduktan sonra, Musâhabât-ı Edebîyye'nin içeriğine ve onun, edebiyat bilgi ve teorileri bakımından işlevine odaklanır. Eserin Latin alfabesine aktarılması, geçmiş birikimi tespit ve tahlil etmenin yanında, güncel literatürün kazancı olacaktır.

Hakkı Baha Bey's "Musâhabât-ı Edebîyye" (Review-Text)

Keywords:

Musâhabât-ı Edebîyye,
Hakkı Baha Bey,
Literary Theory

ABSTRACT

Hakkı Baha Bey is an intellectual who is interested in literature, philosophy and psychology. He has around 20 works and many articles that appeared in various literary gatherings but were not turned into books. The concept of literature, the origin of literature, and the issue of what literature is, in the spirit of conversation in Musâhabât-ı Edebîyye.

After Ta'lîm-i Edebiyat, new views and interpretations carried to Turkish literature is the path of Musâhabât-ı Edebîyye. The book establishes a link between literature and psychology. The concept of literature is handled with the aspects of idea, feeling and imagination. Underlining the relationship between spiritual arousal and literature, the author tries to explain his views concretely and in detail.

This article aims to bring this work, which has sunk into oblivion after its publication, with today's readers and academics. It has been determined that the book we are going to introduce has not been the subject of literature researchers until now. After presenting brief information about Hakkı Baha Bey, the article focuses on the content of Musâhabât-ı Edebîyye and its function in terms of literary knowledge and theories. Transferring the work to the Latin alphabet will be the gain of the current literature as well as identifying and analyzing the past accumulation.

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Konya, Türkiye, mturna@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1413-6246.

GİRİŞ

1. Hakkı Baha Bey ve Eserlerine Dair

Hakkı Baha Bey, 1879 ile 1942 yılları arasında yaşamış çok yönlü bir aydındır. Osmanlı'nın son dönemlerinde subaylık, öğretmenlik, eğitim müfettişliği kaymakamlık ve mebusluk yapar. Milli Mücadele döneminde, Kuvva-yı Milliye Bursa Reisi olarak adından söz ettirir. Cumhuriyet sonrasında ise tekrar öğretmenlik, ayrıca okul ve müze müdürlüğü görevleri üstlenir. Edebiyat Cemiyeti, Muallimler Birliği gibi kurumların kurucusudur. Türk Dil Kurultayı, Milli Eğitim Şurası gibi önemli meclislerde veya danışma heyetlerinde rol alır. Asker kökenli bir eğitimci ve idareci olarak bilhassa 1910 - 1930 arası son derece hareketli bir hayatı vardır ve bu süre zarfında tanınırlığı had safhadadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağı, hocalığı, yayıncılık ve organizasyon faaliyetleri vesilesiyle geniş bir çevre edinmiştir. Çeşitli cepheleri vasıtasıyla kimisi arkadaşı kimisi talebesi olan Enver Paşa, Talat Paşa, Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Celal Bayar, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Bursalı Mehmet Tahir, Ömer Seyfettin, Halide Edip, Hüseyin Cahit (Yalçın), Afet İnan, Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Kazım Köni Hakkı Baha Bey'i yakından bilen kişilerdir (Akkılıç 1999: 26-33). Bugün ismi çok sınırlı bir çevre dışında pek bilinmese de Hakkı Baha Bey'in, eserleri ve faaliyetleri ile Türk kültür ve sosyal hayatına katkıları olmuştur.¹

O, millî kültürü, Türkçeyi önemser. Her sahada literatürün gelişmesine destek verir. *Gayri Meş'ur'un Terbiyesi, Ruhî Terbiye ve Kue Müessesesi, Telkin Nedir?* tercümeleri ile yurttan kendisine yeni bir ilginin uyandığı felsefe ve psikoloji alanlarına, *Musâhabât-ı Edebîyye, Usûl-i Tenkit* çalışmaları ile edebiyata ve dile katkı sağlar. Bazı eserlerinde, modern pedagojiye dair bilgiler ve nazariyat şemaları yer alır (Kemaloğlu 2022: 209). Yayımlanmamış çevirilerinin de kayda değer eserler olduğu eklenmelidir. *Umumi Ruhîyat, Felsefi Tetkike Fizyolojik Medhal, Siyasi Ruhîyat* gibi çevirilerinin, muhtemelen, o dönem için işlediği konu ve hatta adları itibarıyla dahi özgün ve ilgi çekici olduğu söylenebilir. Ne var ki farklı araştırmalara konu olacak bu eserlere günümüzde ulaşılamamaktadır.

"Hakkı Baha Bey'in 7 telif ve 12 çeviri kitabı; gazete, dergi vb. yayınlarda yayımlanmış 79 yazısı, kitap tanıtımı/tenkidi, 9 yayımlanmamış çeviri kitabı, 3 yayımlanmamış telif eseri ile 11'in üzerinde konuşması/konferansı 1 oyunu vardır." (Kemaloğlu 2022: 137).

Şiirleri, hikâyeleri, makaleleri Mecmua-i Edebiye, Çocuk Bahçesi, Füyûzât, Hayat mecmuaları ile İlim-Fen-Felsefe Tettebbuatı Mecmuası, Millî Mecmua, Genç Müslüman, Uludağ Dergisi, Fikirler Dergisi, Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi ayrıca Yeni Asır, Şûra-yı Ümmet, İştirak, Ertuğrul gazetelerinde çıkar. Tüm bunların yanı sıra Kemaloğlu (2022: 171), onun, Hakkı imzasıyla Servet-i Fünûn'da da hatıra, hikâye, makale tarzında olmak üzere, dokuz parça yazısının olduğu iddiasındadır.

Hakkı Baha Bey, yazılarının çıktığı bu dergilerde aktif rol almıştır. Bazılarında yalnızca yazar olarak yer alır. *Füyûzat, Genç Müslüman* dergilerinin yöneticisi ve baş yazarıdır. *İlim-Fen-Felsefe Tettebbuatı Mecmuası'nın* çıkması için fikir babası olur ve Kazım Nami Duru, Ahmed Ağaoğlu, Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp'i mecmua etrafında bir araya getirir (bgc.org.tr). Tek sayılı bir dergi olan, Bursa'da çıkardığı *Genç Müslüman*, aynı zamanda dünya görüşünü geniş oranda izah ettiği bir dergi olarak dikkat çeker (Kiraz-Coştu 2022: 1-24)

¹ Sonradan Pars soyadını alan Hakkı Baha Bey hakkında bilgi alınacak kaynaklar muhtelifdir. Araştırma yaparken karşılaştığımız üzere, bazı bilgiler gazete köşelerinde ve kataloglardadır. Kurumsal arşivlerde bulunanlar olduğu gibi şahsi arşivlerde unutulmaya yüz tutmuş şekilde kalanlar da mevcuttur. Bazıları da internette dağınık bilgiler hâlinindedir. Tüm bunları tespit edip, ilk elden kaynaklarla bu bilgileri gözden geçiren Muhammet Kemaloğlu, Hakkı Baha üzerine ayrıntılarıyla dikkat çeken bir doktora tezi hazırlamıştır. (Muhammet Kemaloğlu: Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri, Hacı Bayram Veli Üniversitesi -Yayımlanmamış Doktora Tezi - Ankara, 2022.) Dökümlü muhteviyatı ve nesneliliği dolayısıyla Hakkı Baha'nın hayatı ve edebi yanına dair yazarken, bizim de başvuru kaynağımız olan çalışmanın, içerdiği titizlik ve kesinlik itibarıyla belli bir boşluğu doldurduğunu kaydetmeliyiz. Bu tezde, seçkin bir aileden gelen Hakkı Baha'nın kapsamlı bir biyografisi, yeni bir devletin kuruluşunda oynadığı rol, Mustafa Kemal'le olan ilişkileri, sergilediği faaliyetler, yazdığı eserler ve vefatı ardından, mühim isimlerin onun hakkında kaleme aldığı yazılar yer alır.

Çeşitli edebî türlerde örnekler veren Hakkı Baha Bey'in, edebiyat tarihlerine geçmesi icap eden bir sanatçı olduğunu öne sürmek doğru olmayabilir. Mamafih edebiyat da dâhil olmak üzere sosyal bilimlerin farklı şubelerine ilgi duyduğu açıktır. Onu, bir edebiyat amatörü olarak nitelemek, belki de en isabetli hüküm olacaktır fakat bu amatörlik, merakın ötesine taşan bir yarı profesyonelliğe varır. Teknik bir mevzu olan noktalama işaretlerine dair müstakil bir kitap yazması; sonra, edebiyatı olgusallaştırıp teorik zemin üstünden işlemesi, onu ruhiyatla ilişkili tanımlaması, genel olarak kavramlara olan özeni bu yargımızı destekler. Turan Güler (2020: 577), *Usûl-i Tenkit*'i incelediği makalesinde, Hakkı Baha'nın "Türk siyaset ve düşünce hayatında"ki yerine atıfta bulunur ve edebiyata gösterdiği yakın ilginin kültür hayatımızdaki rolüyle bağı üstü örtülü biçimde kurulur.

Hakkı Baha Bey'in yazdıkları yalnızca edebiyatla münhasır değildir. Osmanlı'nın parçalanma devrini idrak etmesinden dolayı pragmatist bir yaklaşımla pek çok konuya el atar. Sosyal sorunlardan ferdi psikolojiye, kooperatifçilikten eğitime, tüzük yazımından hasbihal yazılarına dek geniş bir yelpazede kalem oynattığı müşahede edilir. Siyaseti de endüstriyel ağaçlandırmayı da konu edinir. Anlaşılmaktadır ki mesleki seciyeden Osmanlı felsefe tarihine kadar yazdıkları, ihtiyaca binaendir. Hangi alanda eksiklik hissettiyse, o alana yönelmiş; sezdiği iktisadi, kültürel, edebî boşlukları giderme adına çalışmıştır. Millî çıkarları daima ön planda tutar. Düz yazıları, genel itibarıyla millî bir karakter içerir.

Üzerine yazılanlardan, Hakkı Baha'nın, ilimle dolu, sade bir hayat sürdüğü ortaya çıkar. Millî Mücadele döneminde etkin ve Mustafa Kemal'in arkadaşlarından olmakla beraber, sonraki yıllarında kariyerinin ve tanışık olduğu kimselerin nüfuzunu kullanmaktan imtina ederek, kitaplarının arasında mütevazı bir ömür geçirdiği görülür. Onun sergilediği kişilik özellikleri ve milletine faydalı olma azmi, dönemin önemli sanatçısı Halide Edip'i etkilemiştir.

Halide Edip, bahsedilen nitelikleri dolayısıyla Hakkı Baha'yı genç kuşaklara tanıtmanın önemli bir vazife olduğundan söz eder. Vefatı sonrası Akşam'da yayımlanan yazısında, "medenî insanlara elzem olan bazı esas kıymetleri şahsında toplamış ve onlara göre amel etmiş bir insan" diyerek, böyle müstesna aydınların yeni yetişen nesillerce bilinmesinin, gençliğe gayret ve ufuk kazandıracağını bildirir. (edebiyatsöylesileri.com)

2. Musâhabât-ı Edebîyye Üzerine

Hakkı Baha Bey, Selanik'te, baş yazarı ve müdürünün kendisi olduğu ve sadece üç sayılı bir serüveni olan Füyûzât isimli bir mecmua çıkarır. *Musâhabât-ı Edebîyye* ilk kez Füyûzât'ta tefrika edilir. ² Peyderpey çıkan bu yazılar, sonradan kitaplaştırılarak Bursa Vilayet Matbaası'nda 1327 tarihi ile (1909 - 1910) basılır. 19 cm. ebatlarında ve 32 sayfa olan bu eser, sınırlı bir hacme sahiptir. (Kemaloğlu 2022: 139).

İncelediğimiz kitap, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar kısmında, Bel_Osm_K06594 demirbaş kodu ve 818.41 HAK 1327 R/1911 k.1/1 yer numarası ile kayıtlıdır. Hakkı Baha'ya ait bu eser tek nüsha ve tek cilttir (ataturkkitapligi.ibt.gov.tr). Her ne kadar kitabın başında "Birinci Kitap" ibaresi bulunsa da müellifin ikinci bir kitapla etüdünü devam ettirdiğine dair bir bulguya ulaşamadık; *Musâhabât-ı Edebîyye*'nin üzerine yazılmış herhangi bir yazıya da rastlayamadık.

Musâhabât-ı Edebîyye, edebiyatın adlandırılması meselesi ile başlar. Geleneğe bağlantı kurularak, Arap dilinden konuya dair birtakım bilgiler sunulur. Edebiyatın "iffet ve istikamet, hicap ve haya, zarafet ve nezaket" kavramlarından yola çıkılarak bugünkü manasına geldiği söylenir.

² Kemaloğlu, Füyûzât'taki tefrikaların künyesini şu şekilde verir: Pars, H. B. (1908-1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:1, 1 Kanunusani 324 (1908), 8-14.; Pars, H. B. (1908-1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:2, 1 Şubat 325 (1909), 1-6.; Pars, H. B. (1324). "Musahaba-ı Edebiye", *Füyuzat*, Birinci Sene, Numara:3, 5 Mart 325 (1909), 1-6.

Fransızcadaki “litterature” ile Arapların ifade ettiği edebiyat arasındaki fark ve benzerlik üzerine konuşulur. Daha sonra sanat ile zanaat ayırımına değinilir. Yazar kısa bir izahın ardından edebiyatın tarifine geçer. Recâizade Mahmut Ekrem’den ve Menemenlizade Tahir Bey’in dediklerinden alıntılar yapar; fakat kaydedilenlerin tam manasıyla edebiyatı tanımlayamadığını belirtir. Ekrem Bey’in tarifi, şahsi zevki ön plana aldığından geneli kapsar nitelikte değildir. Diğer tarif ise eksik ve yetersiz bulunur.

Eserde dikkatimizi çeken husus, Hakkı Baha Bey’in edebiyatı psikoloji ilmiyle telif ederek izaha yönelmesidir. Bu tavır bizde yenidir. *Ta’lîm-i Edebiyat’ın* 1879’daki basımının ardından edebiyat bilgi ve teorisine bakışın değiştiğini *Musâhabât-ı Edebîyye’de* de gözlemleriz.

Ta’lîm-i Edebiyat, Arap belagatindeki alışlagelmiş tasnif yerine, Batı retorikini esas almıştır. Eserdeki yeni tanımlama ve edebiyata dair çizilen perspektif yerleşik kalıpları sarsar. Edebiyatın izahında klasik tutumun yerine getirilen bu yeni bakış açısı, kendi döneminde epey eleştirilmiştir. Recâizade, kitabında, “Kuvâyı Zihniyenin Edebiyatta Fiili” başlığını taşıyan bölümde, edebiyatın psikolojiyle ilişkisine işaret eder. Fikir, his ve hayalin edebiyat kavramının oluşumunda ne denli belirleyici olduğunu dile getirir. Güzellik, çirkinlik ruhta uyananlarla ilgilidir. Bu da bir eserin edebîliğini tayin edecek güçte bir dinamik oluşturur. Yine “Tezyînât-ı Üslûb ve Envâ-ı Mecâz” başlıklı bölümde, üsluba ve çeşitlerine değinilir. Burada da klasik tasnifin dışına çıkılır (Yetiş 2010: 514-515). Recâizade’nin edebiyatı psikolojik unsurlarla açıklaması, 19. yüzyıl edebiyatı açısından çok büyük bir değişimdir. *Ta’lîm-i Edebiyat’*tan otuz sene sonra neşredilen *Musâhabât-ı Edebîyye*, Ekrem Bey’in ortaya koyduğu perspektifin Türk aydınlarınca benimsendiğini anlatan bir tavra sahiptir. Hakkı Baha Bey de edebiyatın psikolojiyle ilgili olduğuna kanidir. Eserinde, Ekrem Bey’in teorik çizgisiyle uzlaşan bir tavır sergiler. Konuyu his, fikir ve muhayyile unsurlarıyla ele alır. Üslubu işleyiş biçimi de yine Recâizade’den uzak düşmez. “Edebiyatın mevzûu; efkâr ve hissiyat ile bunların tarz-ı tasvir ve beyanından ibaret olduğundan mebâhis esasiye-i edebîyeyi “efkâr, hissiyat, esalib” namıyla üç kısma ayırmak iktiza eder.” denmesi, *Musâhabât-ı Edebîyye’*deki mantığın, *Ta’lîm-i Edebiyat’*la örtüştüğünün bariz bir kanıtıdır (Hakkı Baha 1327: 14)

Hakkı Baha Bey, bir sözün edebî sayılabilmesi için onu söyleyen kişide, o söz hangi etkileri uyandırıyor, sözü işiten kişide de o sözün aynı etkileri uyandırması gerektirdiğini öne sürer. Söyleyenin his, fikir ve muhayyilesinde meydana gelen tesir, muhatapta da cereyan etmelidir.

Yazar, insanı üç ana kuvvetin etkisi altında görür. Bunlar irade, fikir ve his kuvvetleridir. Bir de bunlara yardımcı olan hafıza ve hayal kuvvetleri eklenmelidir. Bunlar üstünde kısaca durduktan sonra, “kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye” ile ilgisi olan “hatır, yâd, derûn, iç, kalp, fevaid, müdrike” kelimelerinin manasına eğilir. Tefvik Fikret’in “Kılınc” şiirini örnek vermek suretiyle bahsedilen kelimeler çerçevesinde, “kuvva-yı ruhiye”nin bir edebî ürünü nasıl ortaya koyduğunu açıklar. Burada bir istitrat yapar; edebiyat ve şiir farkına temas eder. Edebiyat bir fen, bir sanat; şiir ise bu fennin, sanatın bir mahsulüdür. Edebiyat kapsayıcıdır. Şiir, edebiyatın bir cüzüdür.

Hakkı Baha Bey, şiir olsun, düz yazı olsun, yazılan bir metnin nihayetinde, bir ruh ve kültür dünyasına ait olduğunu bildirir. Fuzulî’nin, Nefî’nin Arap ya da Acem kelimeleri kullanmasına rağmen Türk ruhunu dillendirdiği kanaatindedir. Ona göre, öz önemlidir. “Bir Fransız, Almanca şiir yazar. Fakat bu şiirin yalnız kelimeleri Almancadır; fikr, his yine Fransızdır.” saptaması önemlidir (Hakkı Baha 1327: 13).

Yazarın zihnindekileri teferruata dökmekteki gayreti, araya farklı hususların girmesine neden olur. İlk istitradın peşi sıra ikinci bir istitrat daha gelir. Edebiyatı açıklarken Tolstoy’a uzanıp, oradan Ahmed Şuayib’in yazdıklarına geçivermesi, müellifin, teknik bir meseleyi ele alırken gereken kompozisyona pek de riayet etmediğini düşündürür. Bu durumu, eserin sohbet tarzında ilerlemesine bağlamalıdır. Yazar, ikinci istitratta, Ahmed Şuayib’in Servet-i Fünun’da sanat, ahlak ve kaideler

üstüne söylediklerini kritik eder. Burada savunduğu görüş, üslubun fikrin ya da hissin önüne geçemeyeceğidir.

Sona doğru ilerlerken, "Efkâr" başlığı altında fikir kuvveti işlenir. Yazar "Efkâr-ı iptidaiye, efkâr-ı taliye, efkâr-ı aliye" şeklinde bir tasnife gider. Halit Ziya'dan, Faik Ali'den aldığı örnek metinlerle görüşlerini açıklar. Fikirden gidilerek, metinlerin hissi ve hayali nasıl harekete geçirdiğinden ve bir edebî eserin nasıl oluştuğundan bahseder. Fikir, his ve hayal, metnin oluşum safhalarının her birinde rol oynar. İfade ettiklerinden yola çıkarak, edebiyatın tefekkür ve tahassüs gibi vazifeleri olduğu tezine gelir.

Kitabın son kısımlarında alıntılacağı metinler üstünde epey duran Hakkı Baha Bey, neredeyse her cümlenin, her beytin, hatta her mısranın, insanın duyularında neleri, nasıl uyandırdığını ya da müellifinin hangi duyularının harekete geçmesiyle onları kaleme aldığını, tafsilatıyla anlatmaya çalışır. Bu gayreti, âdetâ metni, bir laboratuvar çalışmasının malzemesi gibi gördüğünü düşündürür. Görüşlerini net ve kanıtlanır kılma çabasıdadır. Belki de bu yüzden metnin küçük yapı birimlerine varıncaya dek fikirlerini ayrıntılandırır. Eserin bitişine doğru müşahede edilen bu yoğunlaşmayı, onun konuyu sarıh ve vazıh biçimde izah etme arzusuyla ilgili kılmak mümkündür.

SONUÇ

Musâhabât-ı Edebîyye, nesnel olma titizliği gözetmeyen, adından da anlaşılacağı üzere sohbet tarzında olan; ancak edebiyata dair bilgi, görüş ve tahlillerin kayda değer biçimde aktarıldığı bir kitaptır.

Eser, *Ta'lîm Edebiyat* ile başlayan ve Batı perspektif ile gelişen edebiyat bilgi ve teorileri çalışmalarına sunulan mütevazı bir katkıdır. Hakkı Baha Bey'in, edebî cephesinin Recâizade derecesinde güçlü olmayışı, *Musâhabât-ı Edebîyye*'nin literatüre katkısını sınırlı kılmıştır. Mesleki donanım ve edebî kamuda tanınırlık bakımından yazar, başta Recâizade olmak üzere sahanın önde gelen isimlerinin gerisindedir. Bu nedenle kitabı da arka planda kalmıştır. Mamafih *Musâhabât-ı Edebîyye*, konuya yaklaşımı, izahları, ayrıntıya odaklanması, somutlaştırma gayreti itibarıyla dikkat çekicidir ve edebiyata klasik belagat prensipleri yerine *Ta'lîm-i Edebiyat*'ın açtığı yenilik penceresinden bakar.

Hakkı Baha Bey'in psikoloji ve felsefeye olan yakın ilgisi, eserdeki genel perspektifi belirler. Yazarın bu alanlarda belli bir birikimi olduğu aşıkârdır. Nitekim çeviri ve telif eserleri, konuya dair yazıları hatırı sayılır bir yekûn tutar ve ortadadır. *Ta'lîm-i Edebiyat*, edebiyat ve psikoloji arasında bağ kurmasıyla yenidir. Ortaya konan bu yenilik, *Musâhabât-ı Edebîyye*'de, Hakkı Baha Bey'in şahsi müktesebatı ile desteklenir.

Kitapta, edebiyatın psikolojik temelleri olduğunun anlatılması mühimdir. Duyuların uyarılması konusu; fikir, his, hayal unsurları altında ayrıntıya dökülür. Buna göre nitelikli bir edebî eserde his ve fikir birbirinden ayrılmaz. Üslubun bir fikrin, hissin yahud hayalin tebliğ tarzı olduğu söylenir. Bununla beraber kitaptaki üslup bahsi kısıtlıdır ve üzerine tam olarak odaklanılmadığı kanaatini verir.

Musâhabât-ı Edebîyye'nin seyrinden, Hakkı Baha Bey'in, metnin organik bir bütünlük taşıdığı görüşünde olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bütünlük dışarıdan yekpare bir tamamîyet gibi görünse de edebiyat eserinin oluşum merhaleleri, öğeleri, ruhsal uyarımlarla ona bitişen kaynak yerleri vardır. Yazar bunlara dikkat eder. Ne var ki görüşlerini izah edip, kanıtlamak için ayrıntıya dalması, konunun uzamasına bazen de karışmasına neden olur. Eserin en büyük handikabı budur. Konu bütünlüğü yer yer dağınık. Bunun yanı sıra, sona doğru, yazarın her dediğini, okurun zihninde somutlaştırmak ve anlaşılır kılmak için ayrıntıya yoğunlaşması, başka hususlara değinmeye ya da konuyu derinleştirmeye imkân bırakmaz. Belki de bu yüzden kitap son bulmuş olsa da okura, tamamlanmışlık hissini vermez. Zihinde, eksik kalmış bir eser intibayı uyanır. Nitekim "Efkâr" başlığına "I" denilip, devamının gelmeyişi belirttiklerimizi destekler.

*Ta'lim Edebiyat'*ın dile getirdiği görüşler üstünden 143, *Musâhabât-ı Edebîyye'*de ifade edilenlerin üstünden ise 112 yıl geçmiştir. Bir asırdan fazla olan bu zaman dilimi içinde yeni teklifler sunulmuş, pek çok polemik yaşanmış ve nihayetinde bugün, büyük bir edebî birikim meydana gelmiştir. Bu eserlerde söylenenlerin bir kısmı günümüzde geçerliliği sorgulanan ya da artık geride bırakılmış hükümlerdir. Sözgelimi *Musâhabât-ı Edebîyye'*de, edebiliğin bir ölçütü olarak zikredilen, sözün herkeste aynı tesiri oluşturması gerektiği yargısı, uzunca tartışılmış ve bugün artık aşılmıştır. Başka bir deyişle, bir asır öncesinin o günkü bazı görüşleri, çağdaş kuramlarla bağdaşmaz. Buna rağmen bu eserlerin, yeniliğin gelişmesine, modern kuramların edebiyatımıza yerleşmesinde payı vardır. *Musâhabât-ı Edebîyye* de bu doğrultuda atılmış gösterişsiz ama faydalı bir adım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akkılıç, Yılmaz. "Yakın Geçmişten Üç Kardeşin Portresi, Mehmet Baha, Hakkı Baha, Muhittin Baha", *Bursa Defteri*. 2, 1999, 26-33.
- Güler, Turan. "Noktalama İşaretleri ve Hakkı Baha'nın Usûl-i Tenkît Adlı Eserinin Tenkit ve Tahlili", *anemon*. 8 (2), 2020, 575-591.
- Hakkı Baha, *Musâhabât-ı Edebîyye*. Bursa (Matbaa-i Vilayet), 1327.
- Kemaloğlu, Muhammet. *Hakkı Baha Pars: Hayatı ve Eserleri*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Yayımlanmamış Doktora Tezi - Ankara, 2022.
- Kiraz, Nihayet Kübra - Coştu, Yakup. "Hakkı Baha ve Genç Müslüman Dergisi", *ANTAKİYAT*. 5 (1), 2022, 1-24.
- Yetiş, Kâzım. "Ta'lim-i Edebiyyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2010, 39/514-515.
- <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc#> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)
- <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/pars-hakk%C4%B1-baha.html> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)
- <https://edebiyatsoylesileri.com/post/648925036588171264/halide-edip-ad%C4%B1var-hakk%C4%B1-baha-pars-%C5%9Fiire-m%C3%BCzi%C4%9Fe> (Erişim Tarihi: 30.07.2022.)

Musâhabât-ı Edebîyye³

Birinci Kitap

Mündericât

Edebiyatın tarz ve sebep-i tesmiyesi – İlm, fen, sanat ve zanaat – Tarif – Gaye – Kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye – Şiir – Kavaid-i lisâniye – Ahlak ve edebiyat – Efkâr – Tasnif-i efkâr

1327

Bursa

Matbaa-i Vilayet

Birinci Kitap

Edebiyatın tarz ve sebep-i tesmiyesi – İlm, fen, sanat ve zanaat – Tarif – Gaye – Kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliye – Şiir – Kavaid-i lisâniye – Ahlak ve edebiyat – Efkâr – Tasnif-i efkâr

Lisân-ı celil-i Arabide; terbiye ve namus, iffet ve istikamet, hicap ve hayâ, zarafet ve nezaket, kavaid-i mevzûa-i beşeriyeye riayet gibi ma'na-yı umumiyeye ve vaz olan "edeb" kelimesi kendisine terdif edilen kelimât-ı saire ile ma'na-yı mahsusa-i muhtelifeye delâlet etmek üzere isti'mâl olduğundan aksâm-ı hususiyeye inkisâm ile tenevvü etmiştir.

Mübâhese ve münazarada ittibâi lazım gelen kavaid-i mevzû-i nezakete: "edebü'l bahs" ulvi-i umumiye ve hukuk-u şahsiye-i beşeriyeyi hall ve ihkâk etmek vazifesiyle mevzûf olan kuzata ihtiyar etmeleri iktiza eden kavaid-i iffet ve terbiye ve mebâhis-i (...) * namuse "edeb'ül kadı" ilm-i ahlaka "edeb-î nefsi", ve bunun daire-i şümülu dahilinde olarak tenevvü eden kavaid-i muamelat-ı diniye, medeniye, beytiye ve şahsiyeye "edeb-î dini", edeb-î medeni" "edeb-î beyti", "edeb-î şahsi" tabir olunur.

Bahis sadedinde bulunduğumuz "edebiyat" kelimesinin de asıl menşei "edeb dersi" namıyla tefrik olunan "edebe'l kalem ve'l lisân" olmak lazım gelir.

[2] Şu mesrudât-ı vakia bize Fransızca "litterature" nin mukâbili olması lazım gelen "usul-i tahrir ve kitabet"i "edebiyat" namıyla tesmiye hususundaki sebebi, binaenaleyh "edebiyat" lafzının menşeiini öğretmiş oluyor.

Arabın şu tarz-ı isti'mâli bize ispat eder ki "edeb" kelimesi lisân-ı tahrir ve kitabette ma'na-yı lugavisiyle değil, ma'na-yı ıstılâhiyesiyle mevzûdur. Yani bu kelime ıstılâhen hemen hemen (fen ve usul) kelimeleriyle müteradif gibidir. Binaenaleyh ma'na-yı lugavisine istinaden bu fenn-i nefis-i müstakili ilmi-i celili ahlak ile karıştırmak doğru değildir. Edebiyat, ahlakiyat demek değildir. Maksudımızı daha vuzuh ile ifade etmiş olmak için ilm ve fen ve sanat ve zanaat hakkında beyan-ı mütalaa edelim:

İlm bir silsile-i malumat-ı beşeriyedir ki hakayık-ı münkeşifiye istinad ettiği için ahkâm-ı tebdilat-ı zamaniye ile mütebeddil değildir. İlim terakki ve tekemmül eder, fakat verdiği hükümler, vaz ettiği kanunlar tahvil etmez. Mesela; mazrûbların yerleri değişmekle hasil-ı darbin kıymetine hâlel gelmeyeceğine dair mevzû olan kanun-ı riyazi kıyamete kadar doğruluğunu muhafaza edecektir. Terakkiyat-ı âtiye-i ilme bu hükmün butlanını ispata muvaffak olamayacaktır. Keza hendesenin vaaz ettiği: "Bir müselles-i kâ'imüz-zâviyenin veter-i kâimesi murabbâi dıl'in-i baki'nin murabbaları mecmuuna müsavidir." kanunu ebediyen nâ-kâbil-i itiraz kalacaktır. İki kere ikinin dörtten başka bir şey olduğunu ispat edecek hiçbir terakki-i ilim tahayyül edilemez. İşte (ahlak) da hikmet gibi, kimya

³ Kitap Latin harflerine çevrilirken mümkün mertebe metne sadık kalınmıştır. Özel isimler büyük harfle yazılmıştır. Noktalama işaretlerinde de metindeki düzene riayet edilmiştir. Sayfa numaraları koyu renkli köşeli parantez [] ile belirtilmiştir.

* Kelime silik çıktığından okunamamış ve (...) şeklinde gösterilmiştir.

gibi, hendese ve cebir gibi bir ilimdir. O da lâ-yütegayyir kavanin vaz eder. Adalet ve hakkaniyetin fena bir şey olduğunu zulm ve ı'tisafın makbuliyetini hiçbir terakki-i ilim ispat edemeyecektir.

Fen, ulumun ahkâm-ı kavaninine istinaden tecrübi bazı kavaid vaz eden bir silsile-i malumatdır. Tebdil-i zaman ile fende tahvil vaki olabilir. Zaten kendisi [3] kavaide mevzûasında bir katiyet iddia etmez. O, her ilimden istianeyi bir şeref telakki eder. Malumat-ı ilmiyesi ne kadar fazla ise o da o nispette tekemmül iddia edebilir. "Mimari" bir fendir. Çünkü hendeseye, cebre, tabakat'ül arza, hikmete, kimyaya istinat eder. Onların kavanininden istifade eder. Fakat kendisi ayrıca bir kanun vaz edemez. Muhteviyat-ı tecaribine müstenit vesayadan ibarettir.

Keza (tıp) bir fendir. Kimyaya, teşrihe, hayvanat, madeniyata, fizyolojiye, psikolojiye iftikar eder. Hiçbir marazın kat'î lâ-yütegayyir tarz-ı tedavisi yoktur.

Sanat ve zanaat ise fennin ameliyata tatbikidir. Bu tatbik; fikri, dimağı olduğuna nazaran sanat, usulü olduğuna göre de zanaat namını alır.

Nazariyat-ı mimariye bilen bir zat bir mütefennindir; bilfiil mimar olan da bir sanatkârdır. Keza bir solfej muallimi bir mütefennin, bir bestekar bir sanatkârdır.

Fakat bir demirci ustasına, mahir ve mütefennin bir çiftçiye sanatkâr değil, zanaatkâr tesmiye olunur.

İlmin Fransızca mukâbili "science", fen ile sanatın "art", zanaatın "industri" tir.

"Art" kelimesi nazariyat ve kavaide delalet ettiği zaman (fennin), tatbikat ve ameliyata delalet eylediği zaman (sanatın) mukâbilidir.

Şimdi edebiyatı tarif etmek için biraz tetkikatta bulunalım:

Edebiyatı, edib-i muhterem Ekrem Bey Efendi şöyle tarif ediyor:

"Edebiyat, en meşhur erbâb-ı kalemin, en müntehib, en makbul eserlerinden istinbat ve ihzâ olunan usul ve emsalin marifetidir."

Fakat zevkin şahsi, hüsnün nisbi olması itibariyle bu tarif, [4] umumi bir tarif olmak üzere kabul edilemez. Esasen bu tarif değil kavaid-i edebîyenin irâe-i menşeidir.

Sonra Menemenlizade Tahir Bey'in "Osmanlı Edebîyatı"nda şu tarifi görüyoruz: "Edebîyat, elfâz-ı ma'niyenin ve kelâm ile mukteza-yı hal ve makamın imtizacından mütevellit bir aheng-i mahsus-ı manevidir ki bunun kavaid ve emsalinden bahseden şeye de fenn-i edebîyat derler."

Bu tarif de efradını şamil, ağyarını mani olamamak hasebiyle nakıs ve nâ-kâfidir. Çünkü elfâz ile ma'nayı ve kelâm ile mukteza-yı hâl ve makam her nevi muharreratta imtizaç edebilir. Hâlbuki her nevi muharrerât, muharrerât-ı edebîyeden, binaenaleyh edebiyattan ma'dud olamaz. O halde edebiyatı, doğrudan doğruya, cihet-i saireye şamil olmayacak surette tarif edebilmek için muharrerât-ı edebîye ile muharrerât-ı saireyi tefrik eden dekâyık-ı sanatı taharri etmek lazımdır.

Bir sözün edebiyattan ma'dud olması, yani "edebî" addedilebilmesi için kailinin dimağında mahsus ve hasıl olan bir his, bir fikr-i mertebî, samî'in mefkûre ve muhayyilesinde tamamıyla nakş etmek salahiyetini haiz olması iktiza eder. Edebî bir cümlenin hîn-i tasvirinde dimağda mefkûre ile beraber kuvve-i hissiyenin de asar-ı faaliyeti müşahede olunur. Hâlbuki fennî, ilmî bir mesele tetkik olunurken mefkûreye kuvveyi hissiyenin muaveneti yoktur. Bu fikrimizi daha iyi izah ve teşrih etmek için biraz kuvva-yı ruhiyeden bahsedelim:

Ahvâl-i dâhiliye-i vicdaniyemizi tetkik edersek vazife itibariyle muhtelif üç kuvvetin taht-ı tesirinde bulunan bir makine hükmünde olduğumuzu farz edebiliriz. Bu kuvve-i selase bizi hayvanat ile birleştirdikten sonra onların fevkine is'âd eder.

[5] Bunlardan birincisi (kuvve-i faaliye veya iradiye)dir ki mevcudiyet-i maneviyemizin tezahürât-ı hariciyesini vücuda getirir. İradi ve gayriihtiyari bilcümle ef'al-i maddiye ve maneviye-i beşeriye bu kuvvetin feyz-i istidadıyla rû-nüma olur.

İkincisi [kuvve-i fikriye yahud mefkûre]dir ki maddiyat ve mücerredatı idrak ederek bilumum hakayık-ı mevcudatı delâil ve kıyasat ile mütalaa etmek istidadını haiz bir kuvvettir. Beş kere sekizin kırk olduğunu, bir muadile-i cebriyenin suret-i hâlini uluv-vü cenabın bir haslet-i mümtaze-i beşeriye bulunduğunu hep bu kuvvetin latif faaliyetinden öğreniriz. Bir alime "mütefekkir" denilmesinin sebebi budur.

Üçüncüsü "kuvve-i hissiyedir" ki alâm ve huzuzât ekdâr ve meserrat gibi ıztırabat-ı kalbiye ve teessürat-ı muhtelifeyi vücuda getiren kuvvettir. Bizi, bir bedbahtın yeis ve füturundan muztarib eden bir levha-i baharın anât-ı neşatından mesrur eyleyen budur.

Bazı kelimeler vardır ki sırf hisse, bazıları da tamamıyla fikre aittir. Mesela: güzel, çirkin, hissin; iyi, fena fikrin kelimeleridir. Keza yeis ve fütur acz-i fikriyeden; ızdırıp ve elem telhif-i hissiyeden neşet eder.

Kuvve-i hissiye daima hakikatgirizdir; zevahirperestdir. Hiçbir şeyi istiknâh etmek istemez. Neticenin; emeliyle mütalasıyla adem-i tevafukundan korkar.

Hâlbuki mefkûre muannit ve musırdır. O, daima hakikati taharri eder; ve bulursa memnun olur. Biri muhafazakarlığın diğeri terakki ve tekamülün taraftarıdır. Bunlardan biri, kendine yalan söyleyen hizmetçisini derhal kovan; diğeri, kıdemine, emektarlığına hürmeten akvâlinin yalan olduğunu fark etmek havfiyle hizmetçisi aleyhinde tahkikatta bulunmayan efendiye benzerler. Biri, maziye; diğeri istikbale hürmetkardır.

[6] Bazı dimağlar, bütün hakimiyeti mefkûreye tevdi ederler. Kuvve-i hissiye ita-yı reyden sakıt olmasa da hükümsüzdür. Bazılarında ise kuvve-i hissiye galip ve müteneffizdir. O zaman zavallı mefkûre müstafi bir hâkim hükmündedir. Bazen bunların derece-i nüfuzu tekabül eder.

Birincisinden mütefekkirin-i ulema, ikincisinden hayaliyun, üçüncüsünden hakikiyun rû-nüma olur. Bunlardan maada dimağda icra-yı vazife eden diğerkuvvetler daha vardır ki birincilerin muavini hükmündedirler. Bunlardan kuvve-i hafıza ile kuvve-i muhayyilenin bilinmesi, edebiyat nokta-i nazarından bizce haiz-i ehemmiyet ve elzemdir.

Mefkûrenin mahsusatını muhafaza ile hîn-i müracaatta bize arz eden kuvvete: "hafıza", kuvve-i hissiyenin mahsusat-ı müterakime-i maziyesini hıfz eden kuvvete de: "hayal" yahud "muhayyile" denilir.

Fakat mefkûre ve muhayyilede terkip ve tahlil hasâisi de vardır. Farazâ kendilerinde mahsus olan eczayı fikriye ve hissiyeden bir mürekkep vücuda getirebildikleri gibi mürekkep olarak hıfz ettikleri efkâr ve hissiyatı tahlil de edebilirler.

Bazen muhayyile öyle levayih-ı hissiye icad eder ki böyle elvah-ı mürtesimeyi, kuvve-i hissiye, hiçbir zaman ona teslim etmemiştir; mefkûrenin muhtereât-ı fikriyesini daima hafıza ihzar etmediği gibi.

Terkip, tahlil kuvvetleri olmasaydı ne mefkûre ne de muhayyile-i beşeriyeti bu derece-i kemale is'âd edemezdi. Yukarıda geçen: "bu kuvva-yı selase bizi hayvanat ile birleştirdikten sonra onların fevkine is'âd eder." cümlesinden "kuvva-yı ruhiyenin - insanlar da dahil olduğu halde - bilumum hayvanatta; [7] ve bunlardaki tekemmül sayesinde hasıl olan terkip, tahlil hassalarının da yalnız insanlarda mevcut olduğunu" anlamalıyız. Yani bu kuvve-i selasenin iştiraki bizi hayvanat-ı saire ile birleştiriyor; bunların tekamülü sayesinde hasıl olan havâss-ı terkip ve tahliliye de bizi onların fevkine is'âd ediyor.⁴

Bugün yazısız bir Fransa haritası görsem Paris'in mevkiini tayin ederim ve irâe ettiğim bu nokta bana yirmi sene evvel öğretilen: "İngiltere'nin merkez idaresi, Londra; Fransa'nın Paris; Almanya'nın,

⁴ Ahlak-ı Ala-i'yede muhayyile, mecmu-u ihtisat olan "hiss-i müşterek" in hazinedarı olarak gösterilmiş ise de hakikat-ı halde düşünülecek olursa his, ihtisâsın neticesidir. Yani ihtisâs mukaddem, his muahhirdir. Ve bir de ihtisâs vasıtasıyla vücuda gelen bir mahsul-i fikri hafızada saklanabilir. Hâlbuki muhayyile muhafaza-i ihtisâs değil; muhafaza-i hissiyattır.

Berlin; Avusturya'nın, Viyana..." cümle-i müteselsilesini ihtar eder. İşte bu tahattur, hafızamın latif necşayıdır.

Hafızam bu müteselsil cümleleri - dimağıma harita üzerinde hutut-ı münkesire çizdirerek - yirmi sene evvelki ciyâdet ifadesiyle ihtar ederken, muhayyilem bu bahse bigâne kalmaz. Zihnime yirmi sene evvel, bir kış gününün donduran, titreten hava-yı münce midinden firar ederek, bir sobanın ağuş-ı hararetine iltica eden bir dersane halkını tasvir ile uğraşır. Böyle bir levha-i zî-hayat vücuda getirdikten sonra o günkü hayatımın an'anât-ı hissiyesini bir takım müphem, bulanık, bir darbe-i şehbal-i ihtisâs ile gaib olan siliniveren hutût-ı mevhum ile hakk ve tespite çalışır.

Düşünmek; malumattan meçhulata vasıl olmak için kuvva-yı dimağiyeyi istihdam etmektir. Onun için düşünmek fiili fikren icra edilebildiği gibi [8] hissen dahi olabilir. Hafıza icra-yı vazife ediyorsa, fikren; muhayyile çalışıyorsa hissen vaki oluyor demektir.

"Hatır, yâd, derûn, iç, kalp, fevaid, müdrike" gibi birtakım kelimeler daha vardır ki kuvva-yı ruhiye ve melekât-ı akliyyeye taallük ettikleri için mevzû oldukları me'aniyi tetkik etmek faidelidir.

Bunlardan "hatır" hafıza ve muhayyile yerinde kullanılır. Düşünmek fikren ve hissen olduğu gibi hatır da fikre ve hisse raci olabilir. "Söylediğim bu sözlerin ehemmiyetini sonra der-hâtır edersek" ve "o levhayı fecayi-i der-hâtır ettikçe tüylerim ürperiyor." gibi.

Bir fikrin, bir hissin; hafızadan mefkûreye; muhayyileden kuvve-i hissiyeye vüruduna "hatur" denilir. O halde hafızadan hatur eden bir fikre "hatıra" denildiği gibi muhayyileden hatur eden bir hisse de "hatıra" denilebilir. "Yâd" yalnız muhayyileye aittir. Fransızca "mémoire" kelimesi doğrudan doğruya "hatır"ın mukâbilidir. Yani kuvve-i hafıza ve muhayyile için de isti'mâl olunabilir. Fakat yâd, yalnız muhayyileye ait olduğu için bu "mémoire" kelimesi muhayyileye ait olduğu zaman [yâd] ile tercüme edilebilip hafızaya taallük edildiği vakit tercüme edilemez. Yâd ile hatır arasında umum ve husus mutlak vardır. Hatır, eamm; yâd, ehasstır.

"Müdrike" mefkûrenin müteradifidir.

Kudema-yı felasefe ef'al-i dimağiyeyi kalbe atfettiklerinden kuvve-i hissiyenin merkezini de kalpte tasvir ederlerdi. Binaenaleyh "kalp, fevaid, yürek, dil, gönül, derûn, iç" kelimeleri maneviyatta kullanıldıkları zaman his ve muhayyileye; maddiyatta isti'mâl oldukları zaman merkez-i devran deme ait olmaları lazım gelir. Kudema âsarında yahud lisân-ı avamda tesadüf olunan "içim bulandı, gönlüm [9] bulandı" tabirlerinde "iç ve gönül" kelimeleri madde ma'nasında müstamel ise de biz bu ma'nayı bu kelimelerin diğer ma'naları arasına karıştıramayız. Çünkü şu isti'mâl, sırf ilm-i teşrihe karşı mebzul bir cehaletten neşet etmiş bir isti'mâldir. Birincisinde o kadar ibhâm var ki bulanmak fiilini hangi uzvi dâhiliyetin vücuda getirdiği kestirilemiyor. Bu pek ibtidai bir kelimedir. İkincisinde ise kalp ile maddenin vezai fi, mevâki-i eslafça tayin etmediği bir zamanda vaz edilmiş bir ma'na olduğu nümeyan oluyor.

*

* *

Şimdi bu kuvva-yı dimağiyenin elham ve tekidatıyla vücuda gelen bir eser-i edebiyenin edvar-ı husulünü takip etmek için ferda şair muhterem Tevfik Fikret Bey'in rastgele bir manzumesini okuyalım:

Kılınç

Çekiç altında muhakkar, ezilir günlerce
Bir demir parçası bir tîg-i mehîb olmak için
Sonra yatmakla geçer ömrü niyamında bütün
Ne hazin işkence!
O demir parçası bir gün bir ehemmiyet alır
Koca bir kavmin olur hâris-i istiklali
Koca bir memleket ırzı, hayatı, mâli
Ona vâbeste kalır
O zaman ey ebedi hami-i şan-ı akvam
O zaman sen yed-i kahhar-ı hamiyette ayân
Olarak ehl-i taaddiye verirsin hüsrân
O zaman en nâ-kâm
Kalbe şu fenle gelir neş'eli bir hiss-i felah
Sana baktıkça fahurane parıldar gözler
Sana ey tîg-i mücella, sana ey berk-i zafer
Sana ey şanlı silah.

[10] Şimdi burada kuvva-yı ruhiyenin, el ele vererek, şu manzume-i edebîyeyi nasıl vücuda getirdiğini düşünelim:

Evvela kuvve-i mefkûre, duvarda muallak duran bir kılıncın mahiyet-i esasîyesini, mevki-i isti'mâlini lüzum-ı nafi'ini, evet, bu demir parçasının, onu kullanacak bir ele alet olduğu zaman, ifa edebileceği hizmeti sırasıyla düşünürken, hafızanın, kendisine, bir takım vaka-yı maziye istişhadiyle sahâif-i tevarihi çevirdiğini fark eder. Kılıncı, yani kuvveti sayesinde istibka-yı mevcudiyet eden milletleri, mevcudiyet-i içtimaiyesini muhafaza eden devletleri birer birer bu çevrilen sahaifte tetkik ve takip eder.

Mefkûrenin bu meşguliyet-i ciddîyesi arasında, muhayyilenin, pîş-i mütala'asına serdiği kanlı levhaları, öksüz kalan çocukları, bîkes kalan dul valideleri, henek edilen namusları, yakılan, yıkılan ve ma'bet ve mebâniyi, evet bütün bu ıstırapları, acıları, te'essürleri - ağlayarak, tehâlûkler göstererek - duyan kuvve-i hissiye bu demir parçasına kemal-i samimiyetle teşekkür eder. Çünkü hissin tahammül edemeyeceği bu fecayii vukuunu men edecek kuvvettir, kılınçtır.

Şimdi bu şiir, muharririn zihninde hasıl olan efkâr ve hissiyatı bizi, teheyycü ederek, bize ümid, meserret, takdir hisleri vererek, dimağımızda ayn-ı kuvvetle nakş ediyor.

Bu dakika, biz de şair gibi düşünüyoruz. Şair ağlıyorsa biz de kemal-i samimiyetle göz yaşlarımızı rızan ediyoruz; gülüyorsa biz de ona peyrev oluyoruz, mutedilse, müteheyycüse biz de hep öyle. İşte şiir... İşte edebiyat.....

[11] O hâlde şimdi edebiyatı tarif edelim:

(Edebiyat; dimağda hasıl olan hakayık-ı fikriye, ve ıttilaât-ı hissiyeyi, müzeyyinât-ı hayaliye ile tevşih ve tersi ederek, onu, ayn-ı kuvvetle ikinci bir dimağa nakş ve tasvir edebilmek marifetidir.)

Bu tarifteki, “ayn-ı kuvvetle” tabiri [mümkün merteye ona yakın bir surette] mealiyle müevvildir. Yoksa düşünülen her fikir, duyulan her his ayn-ı kuvvet ve asaletle nakş ve ihsas edilemez. Bunda her kalem, aciz; her lisân, nakıstr.

Efkâr ve hissiyatımızı ifham ve telkin için kelimelerimiz, terkiplerimiz, cümlelerimiz, işaretlerimiz, sükutlarımız var. Fakat bunlar ne kadar çok, ne kadar mebzul olsa her halde bir ma'naya mevzûdur. Hâlbuki ânât-ı meani nâ-mütenahidir. Edebiyatın ruhu demek olan şiir ekseriyetle nakât-ı takdiriye de mündemiçtir; yani en büyük şiirler söylenemeyenlerdir.

İstitrâd

Tabirat-ı mühimme-i edebîye meyanında bir de “şiir” kelimesi vardır ki birçok zamanlar üdebayı Osmaniye arasında su'î telakkiye uğramak mağduriyetine hedef edilmiş zavallı bir kelimedir.

“Edebiyat” ile “şiir” arasında umum ve husus mutlak vardır. Edebiyat kelimesi eam; şiir, ehastr. Yahud: edebiyat, bir fen; şiir, onun muvaffakiyetle vücuda gelmiş bir mahsulüdür.

Evet, edebiyat; ulum-ı aliye-i lisâniye ve fesahat; belagat, mantık gibi bir çok ulum-ı taliyenin vaz ettikleri kavaninden istifade ettiği için bir [12] fen; ve bil-amel asar-ı nefise vücuda getirdiği için, bir sanattır.⁵

Her sanat kendisine mahsus bir çok mesaliki havi olduğu gibi her edibin de kendine has ve müstesna bir meslek-i edebîsi olmak lazım gelir.

Mesela: müdekkik bir tab', bir sahaf eline bir tabaka kâğıt aldığı zaman, bunu hafif bir nazar-ı tetkikten geçirir; ve sonra size, bu kağıt parçasından çıkabilmesine ihtimal veremediğiniz, mufassal bir sahife-i malumat küşade eder:

Bu, İngiliz kağıdıdır, falan fabrikanın falan senesinden evvel imal ettiği falan cinse mensuptur; metanetli ve mukavim ise de, sıklet-i izafiyesi ziyade olduğundan, tabaatte muvaffakiyetle isti'mâl olunmaz.....

Aynı kâğıdı Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de veriniz, aynı malumatı alırsınız.

Bir edibe de, bir neşide-i edebîyeyi gösteriniz, evvela, size söyler:

Bu Fransız şiiridir, parnaslardan, senbolistlerden, realistlerden ilâ-ahir falanın tercüman-ı hissidir.

Türkçe yahud Almanca olduğunu dermiyan ederek bir Türk'ün, bir Alman'ın eser-i sanatı olduğunu iddia ederseniz, ve eğer onun elinde bir hüccet-i kuvviye-i edebîye mevcut ise derhal cevap verir: O halde takliddir, intihaldir.

[13] Fuzulilerin, Nefilerin, Aynilerin, Bakilerin tarih-i edebiyatı Osmaniye'nin edvar-ı müselsilesini vücuda getiren bu efâz-ı kudemanın Acem, Arap tarzında şiirler söyledikleri bahanesiyle bunların bir Arap, bir Acem şiirinden fark edilemediğini, Osmanlılık namına hiçbir şeyi havi olmadığını iddia edenlere, biz kemal-i samimiyet ve emniyetle: “Aldanıyorsunuz!” deriz. Ve onların iddialarını okşar gibi görünen şu satırlarla onların fikirlerini itmam ederiz:

“Hatta sırf Arapça, sırf Acemce duyanlar, tarihler yazdılar, değil mi?” Ve sonra ilave ederiz: fakat, yazıları Arapça, Acemce olmakla, üslub-u ifadeleri Arap, Acem tarzında bulunmakla fikirlerinin, hislerinin de, Arap, Acem fikr ve hissi olması lazım gelmez. Bugün Kanuni'yi, Hafız Şirazi'yi, Şeyh Sadi'yi okuyunuz; sonra Sultan Selim-i Evvel'in, Fuzuli'nin Nefi'nin Farsî edebiyatını nazar-ı tetkikten geçiriniz. Göreceksiniz ki Acem kelimeleri, Türk efkâr ve hissiyatını gizleyemiyor, ve

⁵ O halde edebiyatın bir sanat olması itibarıyla Tolstoy'un sanat hakkındaki tarifini bir ta'dil ile edebiyata da teşmil ederiz. Tolstoy sanatı böyle tarif ediyor: “Sanat, beşeriyetin bir uzuv-ı hayatisidir ki mefkûrenin mahsusatını malikane-i hissiyata nakl eder.” Bu tarifi (elfâz-ı kelimât) kaydıyla takayyüt edersek Tolstoy'un fikrine nazaran edebiyatı tarif etmiş oluruz: “Edebiyat, beşeriyetin bir uzuv-ı hayatisidir ki, elfâz ve kelimât vasıtasıyla mefkûrenin mahsusatını malikane-i hissiyata nakl eder.”

itiraf edeceksiniz ki: eğer bu kelimelerin mukâbilleri Türkçe olarak yerlerine vaz olursa tamamiyle Türk şiiRIDİR; Türk fikridir; Türk hissidir.

Acemlerde böyle; Araplarda, Fransızlarda, Almanlarda... hep böyle...

Her milletin, bir muhit ve mevcudiyeti; her afakın müstesna, mahsus bir zemzeme-i şiiRI vardır. Her millet, çocuklarını kendi (ninni)leriyle uyutur; her zerre-i hevaiye, kendi cevîlânghâhı olan afakın evladını tagdiye eder.

Bir Fransız, Almanca şiiR yazar. Fakat bu şiiRin yalnız kelimeleri Almancadır; fikr, his yine Fransızdır.

Bütün kuvva-yı tabî'iyeye, bu "hasiyeti muhitiye" hukukunun birisinden nez'edilip diğereine bahşedilmesine katiiyen muarızdır.

*

* *

[14] Edebiyatın mevzûu; efkâr ve hissiyat ile bunların tarz-ı tasvir ve beyanından ibaret olduğundan mebâhis esasiye-i edebîyyeyi "efkâr, hissiyat, esalib" namıyla üç kısma ayırmak iktiza eder.

İkinci Bir İstirad⁶

Muharrerat-ı edebîye, siyasiye ve içtimaiyesiyle âlem-i matbuat-ı Osmaniye'yi, efkâr-ı cedide ashabını kendisine minnettar eden Ahmed Şuayib Bey'in 482 numaralı Servet-i Fünun nüshasındaki "Son Yazılar" makalesinde dermiyan ettiği: (edebiyat-ı hazıra, evvela lisân, ahlak ve edebiyatın başka başka şeyler olduğunu; bu üç şeyi yekdiğereine karıştırmamak lazım geleceğini katiiyen söyleyerek sanat ile ahlakı yekdiğereine tabii tutmak ikisi için de muzır olduğunu göstermiştir.) ifadesiyle daha aşağıdaki: (hâlbuki mekteplerde on üç, on dört yaşında bir efendi bugün kavaid-i lisâniyyeyi, kavaid-i fesahat ve belagati mükemmelen öğrenip bildiği halde üdebamızın şu pek küçük bir himmetle elde edebilecekleri malumattan mahrumiyeti nasıl iddia olunabilir?) fıkralarını hakikate o kadar mutabık bulamıyorum.

Her lisânın, her edebiyatın bir kaideye, bir kanuna tabii bulunması ve fesahat ve belagatin de kavaid-i edebîyeden addedilmesi bence tabii görünür. Çünkü bir kanuna tabii olmayan, dünyada hiçbir şey yoktur. (Determinizm) felsefesinin dekâyıkını tahlil eden muhterem Ahmed Şuayib Bey'in buradaki bu garip musamahasını tevil için ince düşündüm. Bu cümleleri takip eden diğereilerinin de delaletiyle öyle anladım ki: parlak bir hissi ifade etmek için hatadar bir terki bin, [15] cümlelerin, öyle olduğunu bilerek, kabulünde mestur kalındığı zaman o hata affedilmelidir.

Yahud, efkâra nazaran ikinci derecede kalan üslubu, hiçbir zaman mezîyat-ı fikriye ve hissiyeye tercih etmemelidir. Yoksa kavaid-i lisâniyyeyi, kavaid-i fesahat ve belagati bilmemek "el ma'ani fî-batî'n-el şair" mazmununa mâ-sadak bir takım acaib-i kelâmiye vücuda getirir ki onları havi oldukları mezîyet-i fikriyeye rağmen, edebiyattan addetmeye yüzümüz olmaz.

Hem madem ki kavaid-i lisâniye, ve fesahat ve belagat on üç on dört yaşındaki çocukların bile bilecekleri şeylerdir; o halde mesleğini edebiyat ile tahdit edenlerin bu nakısayı ihtiyar etmeleri neden icap etsin?

Lisânın kavaiden çıkamayıp, kavaidin lisândan çıktığı malum olsa da lisândan kavaid çıkarmak herkesin kuvve-i istihraciyesine terk edilemez. Öyle olsa yed'i bütün ulum-u fünûnu, hiç bir kavaid-i nazariyeye ehemmiyet vermeksizin, revayı iltifat göstermeksizin bir suret-i amelîyede öğrenmekliğimiz lazım gelirdi. Fakat görüyoruz ki öyle değil.

⁶ Bunu bu eski yazıyı bir itiraz olarak değil üstad-ı merhumun ruh-ı mağfuruna bir tuhfe-i ihtiram olarak ifa ettim.

Bir musikişinas, nazariyat-ı musikiyeyi bilmedikçe bir bestekar olamıyor; bir çalgıcı derecesinde kalmağa mahkûm oluyor.

Zaten bir Herc-ü Mercî umumi içinde pûyan olan lisânımızın, kavaide, nazariyata benzeyen zavâbıtını da böyle bir müsamaha-i alicenabâne ile ehemmiyetten ıskat edersek lisânın, edebiyatın âtisini bir mehlekeye kendi elimizle atmış oluruz. Yani demek isterim ki: "lisân, ahlak ve edebiyat biri birine karıştırılmamalıdır." cümlesinden "lisân" kelimesini tay etmek yahud bir cümle-i te'viliye ile hükmünü tadil eylemek suretiyle Ahmed Şuayib Bey'in şu fikrine [16] iştirak ederiz. Eğer edebiyat-ı hazıra mutlaka böyle yapmış ise her halde iyi bir şey yapmamıştır.

*

* *

I

Efkâr

Mukaddemeten demiştim ki: ma'mûl-ı efkâr, mefkûre, ve mefkûrenin hazinedarı, hafızadır.

Mefkûrenin vazifesi: düşünmek; delâil ve kıyasât aramak; bir şeyi diğerine teşbih ederek ahkâm çıkarmak; hulasa hafızasında malik olduğunu malumat-ı evveliye ile meçhulâta vasıl olmaktır, işte dest-res olunan bu malumat, efkârdır.

Mefkûre, hiçbir vakit faaliyetini bırakmaz; daima meşguldür; daima hazine-i malumatı imal ile iştigal eder. Hazinesi, yani hafızası ne nispette zengin ise, kendisi de o nispette meçhulat-ı meşgalenin hâline muvaffak olur.

Hâl-i ibtidaide bulunan bir dimağ, hafızasında malik olduğu sermaye kadar tahkik-i hakayık-ı mesaile girişebilir.

Kuvve-i fikriye düşünmek için sebep arar. Ve bu sebebi ona ya müşahede, ya hafıza icad eder, hafıza, kendisinde mahfuz olan malumatı an'anâtıyla mürettep olarak hıfz etmek; fiil-i muhafazada bir intizama riayet eylemek ister, bu hafızanın mahsusatındandır.

Farazâ, bir kitap okursanız; bunda, hakayıkı fikren ihata edip hafızaya teslim ederken, o; mühim, megalik-ı mesaili kabulde tereddüt gösterir. [17] O kitapta, ufak bir işaretle sahifenin altına sıkıştırılmış bir diğer kitap ismi görürsünüz. Onu da bulup ikmal-i malumat etmek ihtiyacını, intizamperver olan hafıza daima size ihtar eder; ve sizi, fırsat buldukça, o kadar tazyik eder ki, en nihayet siz, o kitabı da okumağa mecbur olduğunuzu hissedersiniz.

Bunu da okuduktan sonra bir üçüncü, bir dördüncü zuhur eder; sonuncu yoktur.

Fakat şimdi dikkat ediyorsunuz: Şimdi hall ettiğiniz meçhulat-ı fikriye evvelkilerine benzemiyor. Evvelkileri ne kadar basit ise, bunlar o nispette mükemmeldir. Evvelki mütalaât-ı fikriyenizi istihfaf ediyorsunuz. Fakat, emin olunuz ki bu istihfaf bima-sebak alinihaye devam edecektir. Fakat bir dereceye kadar.... İşte bu dereceyi zaman, muhit, efkâr-ı umumiye tahdid eder.

Siz bu edvar-ı tekamül-i fikriyeyi kat ederken, bütün mütefekkir batındaşlarınız sizin rakibinizdir. Onlar da, aynı suretle, hall-i meçhulat için müfekkirelerini istihdam ediyorlar. Bütün bunlar arasında birinciliği ihraz edebilirsiniz terakki-i faaliyet-i fikriye hemen, artık yok gibidir. Meyyal-i inhitat görünüyorsunuz. Çünkü; eğer sizin müktesabat-ı fikriyenizi bir derece altına alırsak: diyebiliriz ki, sizin batn-ı talinizin evlatları sizin en sonuncu derece-i fikriyenizi, iktisam-ı derecâtan heman vasıta takrip etmişlerdir.

Çünkü siz, onlara dimağınızla, yani mefkûrenizin faaliyetiyle bir kısım meçhulatı malum olarak teslim ettiniz. Onların mefkûrelerine vakit kazandırdınız.

Farazâ, anlaşılmayan bir kitabı şerh ettiniz; haşiyeler, hamişler yazdınız; bir makale yazmak için - bilerek bilmeyerek - yüzlerle kitapları karıştırdınız. Batun-ı taliyeye o tettebbu zamanlarını hediye ettiniz.

[18] Siz artık, bütün faaliyet-i hayatiyenize ebedi bir sükun-ı istirahatın takribini his ettiğiniz zaman, sizden pek çok zaman sonra tefekküre başlayan dimağlar, size, vasıl olmadığımız meçhulat-ı fikriyeyi ârâ edecekler. Me'yus olmayınız. Onlar, sizin zeki şakirdlerinizdir. Onlarla iftihar ediniz.

Bakınız, bunu size gayet vazih bir misal ile irad edeyim:

Mesela: Galile'nin bütün hayatının nihayetine kadar devam eden faaliyet-i fikriyesiyle istintac ettiği bir hakikat-ı fikriye vardır: kürre-i arzın müdüriyet ve hareketi. Bu, o kadar yeni, o kadar meçhul bir fikir idi ki, hemen dünyada hiçbir dimağ tarafından hakikat olduğu teslim edilmedi. Çünkü, edvar-ı tekemmülât-ı fikriyesi Galile'nin derece-i tekamülüne vasıl olmuş bir dimağ henüz yoktu. Fakat şimdi?... Bu hakikat-ı fikriye bilumum mekatib-i iptidaiye çocuklarının malumat-ı evveliyeleri derecesine inmiştir.

Galile, bunun iade-i hayat ile, kürre-i arzın muhtelif nekatında, taharriyat-ı dekâyık-ı ilmiye ile meşgul rasadhaneleri görse hayret eder. Hatta, bugünkü ilm-i heyet malumatlarına şakird olamaz.

Fakat bugünkü mütefekkirin-i hey'et, Galile'nin ismini el an hürmetle yâd etmekte, daima ona malumatını isnad eylemektedir.

*

* *

Tefekkür-ü efkâr hakkında şu kadar malumat aldıktan sonra onu tasnif edebiliriz.

Tasnif-i Efkâr

Efkârı derece-i tefevvuk itibariyle üç kısma taksim edebiliriz:

Efkâr-ı iptidaiye, efkâr-ı taliye, efkâr-ı âliye.

[19] Efkâr-ı iptidaiye; ifade edilen bir hakikat-ı fikriyenin istiknah-ı gavamızı herkes tarafından kabul olabilen fikirlerdir ki efkâr-ı taliyenin tefahimine hizmet ettikleri için edebiyatın kısm-ı âlisidir. Bu nev'i efkâra bir misal bulmak için Halid Ziya Bey'in bir parçasını okuyalım:

(Adada, o ilk günden sonra, tekrar öksürük başlayınca, Nihal, halasına rica ederek, Beşir'i muayene ettirmişti. Ona, "hiçbir şey yok" denmişti.) Burada muharririn Beşir'in hastalığı hakkında, - Nihal'in hesabına düşündüğü - fikri, ibtidaidir. Bu fikri herkes anlar; herkes tabii görür.

Efkâr-ı taliye; tecrübe ve müşahede vasıtasıyla derinleşen, efkâr-ı ibtidaiyenin hafızada ta'dad ile taammuk eden ikinci derecedeki fikirleridir ki, bunu, birçok mütalaalar, tecrübelerle zihnini efkâr iptidaiye mahkûmu olmaktan kurtaranlar anlar. Aynı misali takip edelim:

(Fakat, katran kokuları neşr eden ilaçlar yollamışlar; çam altlarında uzun seyranlar tavsiye etmişlerdi.)

Burada Nihal'i, efkâr-ı taliye sahibi olarak görürüz. Zira, Nihal biliyor ki, sine-i beşeriyete açtığı چراغı lâ-yetenâhiyenin şiddet-i evca'ına rağmen bu zavallı insanların bir çare-i tedaviyi bulmaktan aciz kaldıkları veremliler için, bu katran kokuları neşr eden ilaçlar verilir; onlara, böyle, çam altlarında uzun seyranlar tavsiye edilir.

Şimdi Nihal, evvelden kendisine söylenen: "hiçbir şeyi yok" sözüne artık itimat etmiyor. Ona inanmağa, halanın mefkûresi belki müsaittir.

Efkâr-ı âliye; efkâr-ı taliyenin fevkünde bir cay-i ihtiram işigal eden, münevver, [20] dakik, nazik fikirlerdir ki, bunları da, kuvva-yı dimağiyesi hakayık-ı ilmiye ve fenniye ile tezyin edip, hayatın ma'na-yı hakiki ve asliyesini tedkik edenler anlayabilirler.

Yine aynı parçayı takip edelim:

(Nihal müphem bir suretle keşfediyordu: demek bir şey vardı. Üç günden beri kendisinden ziyade Beşir'i düşünerek, halasının, tek atlı açık arabasını alıyor; Beşir'i yanına oturtarak çamlara gidiyordu.)

Nihal'in keşfettiği bu müphem şey; romanın, bu mukaddes sahife-i hayatın nihayetine kadar aynı ibhâmı muhafaza eder. Ara sıra, söz Beşir'e intikal ettikçe, bu ibhâm bir cümle ile, bir kelime ile, bir işaretle izale edilir. Farazâ: (Bu seyranlar esnasında Beşir, bir kelime söyleyerek, fakat mesud, fakat böyle ilelebet hasta olmak isteyerek, dudaklarında acı bir tebessümle mütemadiyen gülümserdi.) , (Beşir, istemeyerek susuyordu.) , (Beşir süphesiz istemiyordu.) , (Beşir, derin bir ma'na-yı elemle gözlerini Nihal'e dikerek, güya bu sakit سوالin cevabını bekliyordu.) gibi tamamen ihmal ettiğimiz Beşir'i, ara sıra bize ihtar eden, cümlelerin delaletiyle istidlal ederiz ki: Beşir; Nihal'i kiskanıyor; onu; itiraf edilemez, derin, hafi bir aşk ile seviyor. İşte Nihal'in de keşfettiği bu nevi efkâr: efkâr-ı âliyedir.

Efkâr ile hissiyat, hemen hiçbir zaman kâbil-i infikâk olmadıklarından, burada da hissin iştiraki vardır. Fakat burada yalnız efkârı tetkik ediyoruz.

Bazen kelâm, efkâr-ı âliye ile başlar; sonra, kârî'in zaif-i tefhimini, mağrurane, fark ederek efkâr-ı taliye ve iptidaiye ile izahat-ı lazime ita eder. Bu, mefkûrenin gada-yı gururudur.

[21] Bazen, mefkûre hodgâmdir; "Ben havvas için söylüyorum - der - derece-i idraki müsaid olanlar anlasın."

Bazen mefkûre, keşfettiği dekâyık-ı efkârın sermest-i huzuzâtı olur. Şûh eden efkârın neş'e-i sari-i sekriyle bîhoş olan lisân; ona bir arzu-yı tıflâne ile tercüman olmak ister; intihab ettiği kelimeler kifayet etmez; şimdi; lehçeler, kamuslar, bütün bir lisânın hezain-i elfâzı olan bu cümleler ne kadar aciz, ne kadar zebun kalır.

Mefkûre bunalır, tuğyan eder; lisân, aciz ve fâtir, inler. İşte bu sadâyı tevil; anlayanların, kendi dimağlarında aynı buhran-ı fikriyeyi tecrübe edenlerin sem'ine bir neşide-i ruh söyler. Bunlar şiirdir. Fakat biz bu şiiri; kelimelerin mevzû oldukları ma'aniden, delalet ettikleri mazâminden alamayız; o sada-yı acz ve ıztırapta mündemiç olan feryad-u tazallümün ruha - musiki bir ahenk, eseri bir rabıta ile - aks eden esvat-ı müphemmesinden istinbat ederiz. Bunlar, efkârın daire-i taksimatı dahilinde değildir. Bunlar, kuyudât-ı şerait zincirlerini kırar; bunları, kayıd ve bend edecek bir kaide, bir kanun yoktur.

Bu yoldaki efkâr-ı mâ-fevkalderecâta Hamid Bey'den, bu mülhem mâ'ali şairden bir misal bulalım:

"Bence bu şişenin içindeki konyak ne ise, zihnimde parlayan ruh da odur. Yıldırım ne ise cânî de odur. Volkan ne ise, cenk de odur. Maktul ne ise katil de odur. Ölüm zulüm müdür, değil midir? Ölmek, zulüm değilse, öldürmek de zulüm değildir." (Sefile - sahife 36)

Felsefe-i edebîyenin cümle-i vezaifinden olan tedkik-i efkâr hakkında bu kadar malumat [22] aldıktan sonra edebiyatın daire-i vezaifine avdet edelim:

Efkâr-ı ibtidaiyyeyi, kari veya muhataba telkin etmek kolaydır. Bu hususta serd edilmesi lazım gelen kavaidi bize sarf, nahv, mantık izhar etmiştir.

Sarf, kelimelere şeklen arz olan tahvilatın ma'naya, yani efkâra icra ettiği derecât-ı teessürü öğrettiği gibi; nahv de, kelimelerin terkihiyle efkâr-ı merkûbeye vasl hususundaki kavaidi ta'lim eyledi.

Şimdi biz, zihnimize müphem, muğlak bir surette hasıl olan heyula-yı fikriyeye, evvela zihnen bir şekil ve suret vererek onları terkip ve tertip etmek; sonra, vasita-i efhâm olan kelâmın muhtelif sûr-ı terkihiyesinden muvâfık olanı intihap ederek tebliğ-i efkâr eylemek hususundaki kavaidi taharri ve tebliğ edeceğiz.

Emr-i tettebbu-ı teshil için bir misal-i edebîyi mebnâ-yı tetkik ittihaz edelim; farazâ Faik Ali Bey'le, bir gün, fikren beraber yaşayalım; ve bu günü "Ufûl Etmiş Mehâsin Karşısında" şiirini inşad etmezden evvel intihab edelim:

Hikmet-i tabîyye derslerinde öğrendiğimiz bir hakikat var: dünyada bir zerre zayi olmaz; tahavvül, inkılap, ihtilal, tenasüh eder; ve muallim, bunu bize ispat etmek için buhardan, sudan, nebatattan misaller irad ederek bu hakikati zihnimize, yani kuvve-i fikriyemize kabul ettirmiştir.

Evvelden beri sabit ve mukarrer gördüğümüz eşyaya yine aynı nazarla bakamıyoruz. Nokta-i nazarımız bütün değişmiştir, şimdi herhangi bir şeyi görsük: "Acaba, hangi evvelki şeyin bir suret-i mütehavvilesidir?" diyor; ve hiçbir şeyin min-el-kadîm aynı şekli muhafaza etmekte olduğunu kabul etmiyoruz. Mefkûremiz bu kanunu, mevcudât-ı mücerredeye de teşmil etmek istiyor. Hafızamız latif, muavenetini ibzâl ediyor: kuvvetle maddenin kâbil-i infikâk şeyler olmadığını, [23] her mevcudatta bir madde, bir de kuvvet bulunduğunu, daha sonra kimyadan mahfuzumuz olan terkip, inhilal kanunlarını, düsturlarını pîş-i mefkûremize seriyor. Ecsâmın bir nispet-i sabite tahtında meyâl-i imtizaç, imtisas olduğunu der-hâtır ediyoruz.

Güzellik ve çirkinlik gibi arazın mevzû-u itibarî olduğunu düşünmekle muhakememiz biraz duçar-ı tezelzül olur olmaz, hafızamız, hazain-i nev-küşâdesiyle mefkûremizi teşcii ediyor. Şimdi mefkûre fevkalade faaldir. O kadar dalgın, o kadar kendi işiyle meşguldür ki, mevcudiyet-i ruhiyemiz âdeta ihtisâsât-ı zahireden tecrit etmiştir.

Yumurta yerine saatini kaynar suya atan; yanan mumdan sigarasını yaktıktan sonra, kemal-i ihtiram ile şamdana teşekkür eden eâzım-ı mütefekkirin hep böyle zamanlarda, böyle garaib-i ihtisâsât ile mudhikeler vücuda getirirler.

Sonra bütün mehâsin ve kabâiyihin mevzûu ve itibari olması bunları tasniften bizi men edemeyeceğini mefkûremiz teslim ediyor; ve yine düşünüyor ki iyilik, fenalık; güzellik, çirkinlik haddizatında başka başka şeyler olsalar bile bir takım a'râz-ı mahsusaları var ki, biz bunları bu a'râz itibariyle tasnif ve tevsim etmişiz.

Daha sonra mefkûre kendi kendine: "O hâlde ölmek nedir?" diyor; ve cevap veriyor: "Tebdil-i şekil ve hüviyet etmek."

O hâlde dünyada her şey; her dakika, her lahza ölüyor; ve müteakiben yerine başka bir şey doğuyor. Yeni doğan, yeni ölen şey değildir; mevcudiyetinden bir şey eksilen, yahud ona bir şey inzimam eden başka bir şeydir. Fakat inzimam eden bu şey, haddizatında ne olursa olsun, inzimam ettiği şeyin fasılasına, cinsine, silsile-i mevcudiyetine mensup bir şeydir. O halde "güzel" [24] tesmiye ettiğimiz silsile-i mevcudiyete mensup olan bir şey, yine aynı silsileden bir şeyle imtizaça haristir. Ve bu imtizaçta bir nispet-i sabite vardır.

Şiirin cihet-i fikriyesini, mefkûre, bu suretle hallettikten sonra his ile hayale teslim eder; ve: "Alınız - der - size güzel bir fikir, şimdi onu siz de düşününüz, ve süsleyiniz."

Kuvve-i hissiye ve muhayyile de kendi vezaifini ifa ettikten sonra bu efkâr-ı müteselsile, bu hissiyat-ı müspete dimağda hazırlanmış, vücuda gelmiştir.

Şimdiye kadar gördüğümüz iş tefekkür ve tahassüstür. Şimdi bunu ifham etmek, ikinci bir dimağı da, bir müddet bizim gibi düşündürmek ve hissettirmek istiyoruz. Şimdi edebiyata ihtiyacımız var.

Yukarıda, bilmünasebe demiştim ki: herkesin tarz-ı ifadesi bir değildir; fikirler iştirak edebilir; fakat elfâz, üslup bunu kabul etmez.

Şimdi biz madem ki Faik Ali Bey'in fikrini, hissini tetkik ediyoruz; o halde onun elfâzını kabul edelim; ve o elfâz ile şu efkârı, şu hissiyatı nasıl tebliğ ediyor; anlayalım:

“ Ufûl Etmiş Mehâsin Karşısında” . -
“Gurub ettik bugün yâdımda tekrar
Gurub ettik de ben me'yus-u hâmid
Ve mestulayı himayat-ı esrar -
Bulundum mazi-i is'âra ait
Sönüp bitmiş mehâsin karşısında
Başım ezdada gayya-yı tesadüm,
Gerek fikren, gerek hissen düşündüm”

[25] Buradaki hitaplar, ufûl eden mehâsine aiddir. Şair, felsefe-i fikriyesine bir vadi-i cereyan ihzar etmek için, böyle bir mukaddime-i hitabiye ile başlıyor. Başka bir şair, bunu yazmak isteseydi, belki başka bir tarzda mukaddime-i tebliğ icad ederdi. İşte tehalûf edeceğini iddia ettiğimiz tarz-ı tebliğ budur.

Şair diyor ki: “Ey hüsn-ü âfil, bugün yine hatırımda gurub ettik de, bütün böyle gurub eden, ölen mehâsin bana düşündürdü.”

Nasıl?! Bir zerrecik mahvolmasın da
Maâliyât-ı masnuat-ı hilkat
Fena bulsun! Bu küfr-ü fikre benzer

Şimdi muhakeme ediyor; mefkûresiyle karşı karşıya, yalnız kalıyor; “Nasıl?! - diyor - bir zerrecik mahvolmasın; madde ile kuvvet, cevahir-i ağraz nakâbil-i infikak olsun da, mehâsin-i bedayi kainat-ı fenapezir olsun! Bu kâbil değil. Bu, bunun aksine itikad eden bir mefkûrenin küfrüdür; efkâr-ı mücerredidir.”

Bu mısraları okurken, şairin dimağındaki hicran-ı muhakemeyi, hatta, muhalifine karşı biraz tehevvrü bile fark ediyoruz; ve mantığın kuvve-i iknaiyesi, cazip bir şekl-i rengin kesbederek, bizi şairin mütalaasına çekiyor.

“Diyor ruhun ki: fanilik mevkût;
Ve ruh olmaz; ve hüsn etmez tefessüh;
Bu zîb-i ziyet-i eşya: tenasüh -
Eden geçmiş mehâsindir serâser.”

Şimdi yine, hitap, uful eden mehâsine tevcih edilmiş gibi görünür ise de, asıl hitap hakiki, efkâr-ı muhalife eshabına ta'rizen vaki oluyor: [26] "sorarım size - diyor - bütün bu güzellikler nedir?... Tabiat madem ki bize mahz-ı ibraz edemiyor; meşhudatımız daima mevcudattır. Mevcudatın fenâpezîr olduğunu görüyoruz. Yeni bir mevcut, ademden değil, fenâpezîr olan eski mevcudattan çıkıyor. O halde bu mehâsin nedir?!..." Sonra cevabımız kalan mefrûz muhatabına karşı kemal-i itmi'nân ile ilave ediyor: "Evet, bunlar, bütün bu güzellikler, tenasüh eden geçmiş mehâsindir."

Bu leylaktan, bu zanbaktan, bu gülden
Yarın peyda olur bir ses, bir ahenk;

Bir misal ile tavzih-i fikr ediyor. Sesin başka, rengin başka bir şey olduğunu tasvir edenleri birdenbire tevhiş edecek derecede amik olan şu mes'ele-i tenasühü ortaya atıyor. Bütün ecza-yı ferdiyenin aded-i ihtizazına tab'an sûr-ı muhtelifede ispat-ı mevcudiyet eden bu hadisat-ı tabiiyenin ayrı ayrı şeyler olmadığını; tasnif-i hakikisinin hadisat-ı zahire itibariyle yapılamayacağını söylüyor.

Fakat bunları böyle netice itibariyle gösterdiği, gösterebildiği için şiir oluyor; sanat oluyor.

Böyle göstermeyip de, bu hakayık-ı fenniyeyi: "Bu, şöyledir; ve şöyle olur." tarzında ifade etmiş olsaydı, o zaman felsefe olurdu; hikmet olurdu.

Ser-kehsâre bir fevare-i renk
Yağar senden, mukim-i kabr iken sen.

Bu mısralarda şairin, kuvve-i hissiye ve muhayyilesinden istimdad ettiği hiss olunuyor. Vakıa hepsinde, his ve muhayyilenin asar-ı nevâzişi mevcut ise de, burada ve daha aşağılarda mefkûrenin, hakimiyeti his ve muhayyileye terk ettiğini fark ediyoruz.

[27] Mukaddimede de söylediğim vechle his ile fikirden birinin tecridiyle vücuda gelmiş hiçbir eser-i edebî, bir şiir yoktur. Taksim-i imal kaidesi bunların arasında o kadar mümtezic bir surette icra-yı hüküm eder ki, insan bazen bir mevlud dimağının âmâlini tayinden aciz kalır. Fakat bazı defa biri, diğerine ittiba eder; hakimiyetini teslim eder. İşte böyle zamanlarda o mevlud dimağının hangisinin eser-i faili olduğu zahir ve aşikârdır. Esasen bu manzumenin mebni-i aleyhi olan güzellik ve çirkinlik taksimatı, kuvve-i fikriyenin daire-i idrakâti dâhilinde değildir. Bu kelimeler tamamıyla hisse aittir. Fakat kıyas, delil, nispet, istihraç gibi hasais-i fikriyeye ihtiyaç görüldüğünden tefekküre ait olan kısımları hâll için mefkûre, dest-i muavenetini uzatmakta tehir etmemiştir.

Bu beyitte hitap, yine mehâsin-i âfileye tevcih olunuyor; ve diyor ki: "Ey hüsn-ü âfil, sen makber-nişin-i istirahat iken, farazâ bir gurup vakti, şevâhık-ı cibalde temvacât-ı rengarengiyle bizi gaşy eden tufan-ı elvânı, tabiat, senden istiare eder; sen de ibzal edersin."

Burada muhatab-ı hayalî olan güzellik, olabilir ki: bir çiçeğin imtizâc-ı elvânı, bir çocuğun hande-i masumu, bir denizin feşâfeş-i emvâcı, bir barikanın telatum-u şaşası, bir yılanın hare-i haririsi olsun.

"Turabındır bu elhan-ı payanı
Çiçekler, kuş, bulutlar, dalgalardır.
Seher, sordum - diyor : - handemde vardır
Mekabirden, mezahirden birer şey."

Şair, topraktaki arazın, sadâdaki arazdan başka bir şey olmadığını, yani telatum-u esirinin sûr-ı mütehalifesinden ibaret bulunduğunu, [28] esas itibarıyla çiçeklerde bulunan anâsır-ı ezviyanın kuşlarda da mevcut olduğunu düşünerek, bunlar arasında bir karabet-i hakikiye bulan hikmet-i müspetenin bir tercüman-ı baliği olan şu mısralarla tebliğ-i efkâr ve hissiyat ediyor; ve biz bu birkaç mısradan bir çok hakikat-ı ilmiyeyi aynı hayret-i vâlihâne ile dimağımıza nakş edebilmiş buluyoruz.

Seherde hande tasvir etmek, mekâbir ve mezâhirden birer şey'in de bu handede mündemiç olduğunu düşünmek kuvve-i muhayyilenin hassa-i terkibiyesi mukteziyatındandır.

Ölüm! Kamus-ı elfâz-ı beşerde
Bu lafzın doğru bir ma'nası mevcut
Değil, bizler ki: "Heyhat! Öldü!" der de,
Figân eyler dururken böyle hasir
Nedir, senin ferda-yı mekabir
Ölen her fert için? : Bir tıfl-ı mevlud!

Görüyoruz ki bu parçalarda, mefkûre, hakimiyeti istirdat ediyor. Çünkü muhakeme hakkı kendisininindir. Şimdi düşünüyor: "Ölüm, ne demek?" Buna cevap vermek için bütün kavamis-i elsineyi karıştıran hafızadan mukni, doyurucu, kâfi bir cevap alamıyor. Aldığı cevaplar - bakıyor ki - müktesabat-ı fikriyesinin dînunda kalıyor. O zaman feryat ediyor: "Bu lafzın, kamus-ı elfâz-ı beşerde doğru bir ma'nası mevcut değil."

Her intiha, bir ibtidadır. Burada bir katiyet-i riyaziye var: Bir şey diğer bir şeye müsavi olursa, ikinci şey de elbet bir nihaiye müsavidir. O halde her ibtida da bir intihadır.

[29] Evet, ölsek de bir mazi-i medfun
Evet ölsek de bir ferdâ-yı âfil
Bu cuşışler, bu ezhar-ı semâ-gûn
O mahlukat cennetten kavafil
Senin hüsnünden etmiştir temsil
Güzelliklerde pinhân-ı ruh sensin
Hayır, hatta temasil-i mehâsin
Sukut-ı kabri eylerken tahayyül
Gelir mağripten, atiden hitabın
Ziya-yı sermediyettir şihabın

Şimdi hitap, yine ser-levhaya rücu ediyor: "Ey hüsn-i âfil, başka yerde parlamak için sönen, ey mehâsin-i fenâ nâ-pezir! Sen, aguş-ı mazide medfun, rida-yı zalâm âlud istikbalde mesturde ölsek, yine bu mehâsin-i hâliye senindir; yahud bütün bunlar sensin.

Mekşufe-i mehâsin olan cevahir, hiç-i âtiyi düşünüp inlerken senin teselliyet-i necş olan hitab-ı semavi-i ruh-u nüvazın sam'a-i ervahu tehiz eder. Onlara ümit ve kuvvet vermek için semah-ı ruhlarına bir aheng-i sürûd manevi ile terennüm-sâz neşayid-i ulviye olur."

Şarkın, âti; garbın mazi olduğuna nazaran, şair, bu müteradiflerden birini diğerinin yerine isti'mâl ediyor.

Gelir maziden, âtiden hitabın

demiyor da :

Gelir magripden, atiden hitabın

diyor; zaman ve mekânı birleştiriyor.

[30] Görüyoruz ki, mefkûrenin ihzar ettiği bir esas-ı hakikiyi muhayyile süslüyor; tezyin ediyor; asâr-ı fikriyede bir başka mevcudiyet-i şahsiye ibraz ediyor.

Kapıldım bak, muhalat-ı hayale

Burada şair, mefkûresine karşı tarziye veriyor; âdeta talib-i afv ediyor; fikrini, hayaline mahkûm ettiğini vehmediyor. Ve sonra:

Fakat kâbil mi aldatmak bu ye'si

Hayalin pertev-i tîrinin hissi

Biraz düşmezse efkâr leyâle

musralarıyla berâat kazanmak istiyor. Fakat mefkûre, haksızlık etmez. Ufak bir muhakeme ile anlıyor ki, bunlar, bütün bu düşündüklerin benim mahsusatımdır; hayalin, bunda bir ziynetten başka sûn'i dahli yoktur.

Şair, şimdi bastığı yerin metin bir tabaka-i turâbiye olduğunu anlayarak emin ve itimatkâr, mesrur ve mağrur inşâd ediyor:

Hayır, yoktur bunda hayalin dahli

Bu bir rü'yettir eflâki ve hâkî;

Teselliler, hakikatlerle mâli;

Evet, ruhun yanılmaz hissidir ki,

Gelir magripden, âtiden hitabın:

"Zalâme-i hande-i esrarı serin

Ziya-yı nilgûn-ı mâh-tâbın

Nedir? : Bir gölge batmış bir güneşten."

Mehâsin-i âfilenin, mağripten, âtiden gelen cümle-i hitabiyesi daha evvel [31] söylenmek lazım gelirken araya, şairin teessürat-ı mahsusiyeye-i dimağiyesi giriyor. Esasen bu hitap, mehâsinin mağripten, âtiden gelen hitabı olmayıp mefkûrenin, bir muhakeme-i ilmiye neticesinde, dermiyan ettiği bir misal ise de, muhayyile bunu böyle tasvir edebilir. Muhayyile için bir hadd-i tezyin ve tersî yoktur. Çünkü muhayyile terkip eder; tahlil eder. Bir fikri, muhayyile, istediği kadar süslesin; şu kadarı lazımdır ki, esas-ı fikr sağlam ve metin olsun.

Mefkûre demişti ki, "Hiçbir güzellik zayı olmaz; kâinatta hiçbir zerrenin zayı olmadığı gibi. İşte size bir misal: Güneş gurub ettiği vakit bize zalâm-ı leyâl, onun öldüğünü haber verdiği halde biri

tarafından kamerin ziya-yı nilgûnunu görüyoruz. Hâlbuki bu ziya, güneşin ölmediğini, fenâ-pezîr olmadığını, tabiatta yine mevcut bulunduğunu gösteriyor. Çünkü biz, hafızamızın muavenetiyle, biliyoruz ki: Kamer müstenir şemstir."

Muhayyile, kendisine teslim olunan bu esası hasse-i terkibiyesiyle tezyin ediyor; ve bize, mehâsin-i âfilenin

"Zalâme-i hande-i esrarı serin
Ziya-yı nilgûn-ı mâh-tâbın
Nedir? : Bir gölge batmış bir güneşten."

mısralarıyla mağripten, âfiden hitap ettiğini söylüyor.

Müsavidir bütün garp ya şark;
Bir ömr-ü itibaridir derim ben
[32] Beşik yahud kabir, mağrip ya maşrık
Beşik bir makber, ölmektir, ademden
Doğup düşmek bu sahrâ-yı ümide
Ve makber bence benzer tıpkı mehde.

Şimdi şair bütün felsefe-i fikriyesini icmal ediyor: mağrip, maşrık; garp, şark bir olduğu gibi makber ile beşik de birdir; müsavi şeylerdir.